

Diagnoza i profilaktyka uzależnień
wśród młodzieży
wyzwaniem dla społeczności lokalnej

SERIA WYDAWNICZA
BIBLIOTEKA „WYCHOWANIA NA CO DZIEŃ”

WYCHOWANIE

NA CO DZIEŃ

DWUMIEŚCZNIK
NAUKOWY
ZWŁADKA
METODYCZNA

**Diagnoza i profilaktyka uzależnień
wśród młodzieży
wyzwaniem dla społeczności lokalnej**

Redakcja naukowa
Jan A. Malinowski

AKAPIT

WYDAWNICTWO
EDUKACYJNE

TORUŃ
2016

Recenzenci

dr hab. Czesław Kustra, prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
dr hab. Marek Walancik, prof. Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej

Redaktor prowadzący
Marta Malinowska-Reich

Redaktor techniczny
Dawid Iwanowski

Korekta
Janina Malinowska

Projekt okładki
studio graficzne RASPBERRY.com.pl

© Copyright by Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
Toruń 2015

Druk publikacji dofinansowany został ze środków Miasta Toruń

ISBN 978-83-63955-41-0

Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
87-100 Toruń, ul. H. Piskorskiej 12/23
tel. 56 648 55 53, e-mail: info@weakapit.pl

Oferta wydawnicza oraz sprzedaż internetowa: **www.weakapit.pl**
tel. 601 880 321

Druk: Machina Druku, www.machinadruku.pl

Spis treści

Wstęp	7
Jan A. Malinowski Zintegrowane działania środowiskowe w zakresie profilaktyki uzależnień – osiemnaście lat doświadczeń toruńskiej kampanii	9
CZEŚĆ I	
Uzależnienia jako problem społeczno-pedagogiczny. Z teorii i badań zjawiska	23
Maria Deptuła W kierunku profilaktyki opartej na naukowych podstawach	25
Mariusz Jędrzejko, Marzena Netczuk-Gwoździewicz Psychospołeczne uwarunkowania zachowań ryzykownych młodzieży – przegląd wybranych koncepcji	39
Kinga Kuszak Programy profilaktyczne w przedszkolu i szkole. Założenia a rzeczywistość	55
Wioletta Junik Szkoła wzmacniająca rezyliencję	75
Iwona Rudek Nauczyciele i rodzice jako partnerzy w profilaktyce uzależnień	89
Mariusz Jędrzejko Dopalacze – zjawisko i zagrożenia	99
Karina Leksy Media – dobrodziejstwo, które uzależnia	113
Tomasz Biernat Pornografia jako zagrożenie dzieci i młodzieży: konteksty społeczne i kulturowe	123

CZĘŚĆ II

Profilaktyka uzależnień.**Propozycje metodyczne** 141

Jacek Szczepkowski

Młodzież i narkotyki – Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach,
czyli przesłanki do pracy w zakresie zmiany ryzykownych zachowań 143

Łukasz Kołomański

Przeciwdziałanie uzależnieniom. Program zapobiegania zażywania
środków psychoaktywnych wśród dzieci i młodzieży 155

Beata Talarczyk-Rumińska

Nikotyna – najczęstsze uzależnienie młodego człowieka.
Jak temu zapobiegać? 185

Jolanta Łętowska

Powstrzymać modę „na branie” 195

Anna Kujawa

Uzależnienia od komputera i Internetu.
Czy gry komputerowe to dobra forma spędzania wolnego czasu? 205

CZĘŚĆ III

Toruńskie październikowe kampanie profilaktyczne 1998–2015**zorganizowane przez Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej****Urzędu Miasta Torunia.****Fotorelacja** 213

Konferencje i debaty na temat profilaktyki uzależnień 214

Profilaktyka w przestrzeni miasta 218

Sport alternatywą dla uzależnień 221

Profilaktyka na szlaku turystycznym 224

Sztuka i kultura formą profilaktyki 227

Profilaktyka uzależnień troską władz samorządowych 231

Informacja o autorach 233

Wstęp

Po dłuższej przerwie przekazujemy Czytelnikom kolejną pozycję w nieco zmienionej serii wydawniczej „Biblioteka Wychowania na co Dzień”, co jest następstwem dokonanych dwa lata temu zmian w wizerunku czasopisma o tym właśnie tytule, które zostało wówczas ponadto przekształcone z miesięcznika w dwumiesięcznik. Przygotowując do druku niniejszą książkę postanowiliśmy wydać ją, jak i następne pozycje, w nieco większym formacie niż poprzednie trzy książki, które ukazały się w serii. Zmiana, z pozoru niewielka, daje większą swobodę w formatowaniu treści, zwłaszcza, że publikujemy też teksty o charakterze metodycznym. Warto także odnotować, że poprzednie trzy książki miały charakter autorski, gdyż zostały przygotowane przez konkretnego autora systematycznie zamieszczającego swoje teksty na łamach „Wychowania na co Dzień”. I tak, jako pierwsza pozycja w serii w roku 1997 została wydana książka prof. Andrzeja Olubińskiego pt. *Socjalno-wychowawcze problemy postkomunistycznego społeczeństwa* zawierająca 10 esejów opublikowanych wcześniej w naszym czasopiśmie. Rok później ukazała się książka prof. Kazimierza Denka pt. *O nowy kształt edukacji*, a w kolejnym roku książka prof. Stanisława Kawuli zatytułowana *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych. Szkice o współczesnym wychowaniu*, której wydanie drugie – poprawione i uzupełnione miało miejsce w 2004 r.

Uruchamiając serię zakładaliśmy, że będą w niej ukazywać się także prace zbiorowe, wyraźnie ukierunkowane tematycznie, zawierające wybór ważnych artykułów naukowych, jak i popularyzujących wiedzę z danego zakre-

su. Zgromadzenie ich w jednej publikacji książkowej zapewnia bowiem dłuższą żywotność i pozwala dotrzeć do osób, które nie są prenumeratorami czasopisma lub nie mają dostępu do biblioteki, w której gromadzone są jego archiwalne roczniki. Po dłuższych dyskusjach zdecydowaliśmy się, że tematyka pierwszej pracy zawierającej wybór tekstów różnych autorów skoncentruje się na pedagogicznej problematyce uzależnień, głównie od środków psychoaktywnych, której poświęciliśmy w „Wychowaniu na co Dzień” dużo uwagi poczynając od pierwszych jego edycji. Zostało to zintensyfikowane w roku 1998, kiedy podjęliśmy trwającą do dziś, systematyczną i owocną współpracę z Wydziałem Zdrowia i Opieki Społecznej (aktualnie Zdrowia i Polityki Społecznej) Urzędu Miasta Torunia. Najbardziej konkretnym jej przejawem było i jest włączenie się przedstawicieli naszej Redakcji w organizowaną od powyżej wskazanego roku październikową kampanię społeczną ukierunkowaną na profilaktykę uzależnień. Od tego też czasu corocznie publikujemy jeden „jesienny” numer czasopisma skoncentrowany na zagadnieniach diagnozy, profilaktyki i terapii uzależnień pozyskując artykuły o tej tematyce nierzadko od wybitnych znawców problemu. Konsekwentnie też dokumentujemy przebieg takich działań realizowanych w mieście, w którym mamy swoją siedzibę, a którego władze samorządowe wspierały niejednokrotnie konkretne edycje czasopisma. Nieprzypadkowo więc niniejszą książkę otwiera studium analizujące osiemnastoletnie działania inspirowane i organizowane przez wspomniany wcześniej Wydział Urzędu Miasta Torunia, a zamyka fotorelacja, której staraliśmy się nadać kształt swoistego dokumentu społeczno-historycznego. Z kolei dwa „środkowe segmenty” zawierają wybór artykułów (także w niektórych przypadkach zaktualizowanych i poszerzonych) odnoszących się do istoty uzależnień, ich uwarunkowań i diagnozy zjawiska (część II) oraz możliwości prowadzenia pracy pedagogicznej na rzecz przeciwdziałania uzależnieniom, a tam gdzie one już mają miejsce – podejmowania skutecznej terapii (część III).

W tym miejscu chciałbym podziękować wszystkim Autorom, których artykuły zostały zamieszczone w niniejszej tematycznej monografii za możliwość ich wykorzystania, zaś władzom samorządowym Miasta Torunia za okazanie wsparcia finansowego dla tego projektu edytorskiego.

Jan A. Malinowski

Redaktor naczelny „Wychowania na co Dzień”

Jan A. Malinowski

Zintegrowane działanie środowiskowe w zakresie profilaktyki uzależnień – osiemnaście lat doświadczeń toruńskiej kampanii

Wprowadzenie

W październiku 2015 r. miała miejsce w Toruniu osiemnasta już środowiskowa, ogólnomiejska, kampania społeczna ukierunkowana na działania z zakresu profilaktyki uzależnień skierowana przede wszystkim do dzieci i młodzieży. Stosując miarę ludzkiego życia, można rzec, że kampania dotarła do ważnego momentu kojarzonego z uzyskaniem pełnoletności. Już samo to, że kampania nie tylko trwa przez tyle lat, ale sukcesywnie rozwija się, pozwala uznać, że to nie tylko przekroczenie pewnego umownego progu w życiu/funkcjonowaniu w przestrzeni społecznej, ale i zdanie szczególnego egzaminu – egzaminu dojrzałości. Skłania to do dokonania analizy jej kilkunastoletniej „obecności” w działalności profilaktycznej realizowanej na rzecz społeczności miasta przez jego samorządowe instytucje, które ją zainicjowały i przez osiemnaście minionych lat skutecznie realizowały. Za dokonaniem takiego oglądu przemawia nie tyle jubileuszowy charakter ostatniej edycji kampanii, co nagromadzenie doświadczeń zasługujących na poddanie ich analizie z wykorzystaniem naukowego warsztatu odwołującego się do badań monograficznych. Upływ osiemnastu lat od pierwszej edycji kampanii pozwala też zachować dystans czasowy, zwłaszcza w odniesieniu do pierwszych jej edycji, które okazały się decydujące do wypracowania formuły tego unikalnego działania na rzecz propagowania zdrowego stylu życia wolnego od środków psychoaktywnych. Do przeprowa-

dzenia takiej analizy upoważnia autora niniejszego opracowania zgromadzenie na przestrzeni osiemnastu lat różnorodnego materiału empirycznego pozwalającego prześledzić kampanijne zamierzenia i dokonania widziane z pozycji osoby/badacza mającego możliwość towarzyszenia jej od pierwszej edycji, pełniąc różnorodne role (konsultanta, inspiratora, jurora, kronikarza¹), co wpisuje się w procedurę badania w działaniu.

Początki i jakościowa ewolucja

O sukcesie działań z zakresu profilaktyki społecznej decyduje obok wielu innych czynników to, na ile są one realizowane w sposób systematyczny i konsekwentny. Dotyczy to wszelkich przedsięwzięć o tym charakterze podejmowanych zarówno przez konkretne instytucje, np. szkoły, placówki opiekuńcze, placówki służby zdrowia, jak i przez szersze struktury społeczne, np. samorządy lokalne. W tej właśnie perspektywie lokują się działania z zakresu profilaktyki uzależnień realizowane w Toruniu, gdzie w roku 1998 władze samorządowe miasta nadały im szczególny status. Działania takie miały miejsce i wcześniej, niemniej w tym właśnie roku, za sprawą Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej (dziś Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej) Urzędu Miasta Torunia kierowanego wówczas przez Zbigniewa Fiderewicza (obecnie I zastępca Prezydenta Miasta Torunia) oraz Miejskiej Komisji Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych zainicjowano akcję „Październik – miesiąc wolny od uzależnień”. Akcja ta, od początku pomyślana została jako ogólnomiejska kampania społeczna [Malinowski 2012, s. 49]. Pomimo pewnych modyfikacji programowych i organizacyjnych jest ona organizowana co roku – w tym samym miesiącu. Zmieniała się wprawdzie jej nazwa, co odzwierciedlało z jednej strony aktualne sprofilowanie działań, z drugiej zaś stanowiło efekt wsłuchiwanie się w głosy uczestniczących w niej uczniów toruńskich szkół wszystkich szczebli, zgłaszających swoje pomysły w tej mierze. I tak w roku 2013 kolejna jej edycja zaistniała pod nową nazwą „Październik 2013 – Zdrowiu Mówimy TAK, Uzależnieniom NIE”, co miało swoją kontynuację w edycji 2014, aby w kolejnym roku przybrać nazwę: „Październik 2015 – w go-

¹ Przebieg poszczególnych edycji kampanii został zaprezentowany przez autora niniejszego studium w kilkunastu numerach „Wychowania na co Dzień” poczynając od roku 1998. Były to kronikarskie opisy oraz mniej lub bardziej pogłębione analizy. Niektóre z nich zostały odnotowane w bibliografii zamykającej niniejsze opracowanie.

tyckich murów cieniu mówimy STOP uzależnieniu”, nawiązując do historycznego wizerunku miasta.

Wprawdzie pierwotna nazwa kampanii, jak i kolejne jej modyfikacje, bardzo wyraźnie wskazują na to, że głównym celem toruńskich październikowych działań jest profilaktyka uzależnień, to niemniej analiza programów, które zostały zrealizowane w trakcie minionych osiemnastu lat dowodzi, że ich przedmiotem było szersze podejście do profilaktyki, pojmowanej jako działanie prozdrowotne. Tę ideę oddawało najpełniej wpisane w nazwę kampanii w latach 2013–2014 sformułowanie „Zdrowiu mówimy TAK”, co wyrażało dobitne podkreślenie działań służących osiągnięciu „dobrostanu” – pełni zdrowia. Otwierało to kampanię na kompleksowo widzianą profilaktykę zdrowia, a i szerzej – na profilaktykę społeczną. Znajduje to potwierdzenie w kształcie programowym kolejnych edycji kampanii, gdzie widoczne było sukcesywne poszerzanie ich zakresu o nowe tematycznie inicjatywy, czego przykładem może być podjęcie w latach 2012–2015 problemu otyłości coraz wyraźniej zaznaczającego swoją obecność wśród dzieci i młodzieży, co zostało poprzedzone we wcześniejszych latach zainteresowaniem tematyką zdrowego odżywiania.

Już tylko ten przykład pokazuje, że organizatorzy kampanii wykazywali wrażliwość na pojawiające się nowe problemy reagując na nie w adekwatny do ich rozmiarów sposób. Było też i tak, że w tych działaniach wyprzedzono centralnie prowadzone działania profilaktyczne, czego dowodzi wspomniany przykład propagowania zdrowego odżywiania, czy uwzględnienia w profilaktyce narkotykowej zagrożeń ze strony dopalaczy. Dowodzi to systematycznej ewolucji kampanii, która wprawdzie nadal w centrum lokuje profilaktykę uzależnień od środków psychoaktywnych, to jednak uwzględnia także inne obszary zagrożeń oraz potrzeb istotnych z punktu widzenia zdrowia mieszkańców miasta, zwłaszcza tych najmłodszych [Malinowski 2013].

Różnorodność form i ich atrakcyjność

Atutem toruńskiej kampanii jest niewątpliwie różnorodność form, do których odwołują się jej organizatorzy. Co więcej, w przypadku działań adresowanych do dzieci i młodzieży, uwzględnia się możliwości i zainteresowania wynikające z ich wieku. Jest to tym bardziej istotne (a nawet konieczne), gdyż w materii zrozumienia istoty problemu uzależnień właściwe podejście uwzględniające fazę rozwojową dzieci/młodzieży przesądza o skuteczności kierowanych do

nich propozycji. Ważne jest przy tym, aby posiadały one walor atrakcyjności, wychodziły poza warstwę wyłącznie informacyjną, a równocześnie propagowały zdrowy styl życia, w którym nie ma miejsca na zachowania prowadzące do uzależnienia. Obserwacja przebiegu osiemnastu edycji kampanii upoważnia do stwierdzenia, że posiada ona takie znamiona. Formułowane propozycje aktywności kierowane do potencjalnych odbiorców zdecydowanie pozwalały przekraczać schematy przyjęte w szkolnych programach profilaktyki, wprowadzały element zdrowej rywalizacji – sportowej, w zakresie uzdolnień plastycznych i literackich, czy też scenicznych. Mobilizowały do aktywności zarówno uczniów i ich nauczycieli/wychowawców, jak i placówki szkolne oraz opiekuńczo-wychowawcze. Skutecznie unikano przy tym przymusu i zewnętrznej sterowalności, na co niewątpliwie wpływało to, że organizatorem kampanii był wydział Urzędu Miasta Torunia odpowiedzialny za zdrowie i politykę społeczną, a nie sprawujący nadzór nad edukacją [Malinowski 2012, s. 50].

Przegląd działań podejmowanych w obszarze profilaktyki w interesującym nas tu okresie pokazuje, że miały one niejednokrotnie charakter całoroczny, stanowiąc element szkolnych programów profilaktyki uzależnień, a miesiąc październik przynosił jedynie kumulację poczynań antyuzależnieniowych. W przypadku wielu przedsięwzięć zaplanowane z wyprzedzeniem akcje mające finalizację w październiku rozpoczynały się znacznie wcześniej, niejednokrotnie jeszcze przed wakacyjną przerwą [Malinowski 2007], a i okres wakacyjny obfitował w działania chroniące dzieci i młodzież przed kontaktem ze środkami uzależniającymi. Można to uznać za jedną z cech modelu profilaktyki uzależnień realizowanego w Toruniu.

Profilaktyka uzależnień – od podejścia wąskiego do integralnego

Analizując podejmowane w ramach toruńskiej październikowej kampanii wieloletnie działania z zakresu profilaktyki uzależnień od alkoholu i narkotyków skierowane do uczniów toruńskich szkół, należy zauważyć, że charakteryzowały się one różnorodnością oferty programowej, dalekiej od jednostronnego werbalizmu. Świadczą o tym przedsięwzięcia odwołujące się do stymulowania aktywności sportowej, turystycznej, społecznej, artystycznej z wplecionymi w nie akcentami profilaktycznymi propagującymi zdrowy styl życia, w którym ważne miejsce zajmują różnorodne formy aktywności stanowiące alternatywę

dla nudy oraz zachowań ryzykownych. Niektóre z nich, jak np. rajd turystyczny „Jestem wolny, kocham siebie, nie chcę się niszczyć”, czy konkursy artystyczne (na scenki teatralne, utwory literackie, prace plastyczne) towarzyszą kampanii od jej początku. Niemniej ważnym, zwłaszcza w kontekście nadania profilaktyce charakteru działania systematycznego, całorocznego, jest troska o zajęcia pozaszkolne organizowane – także w okresie wakacyjnym – m.in. w klubach i świetlicach środowiskowych prowadzonych przez różne podmioty, wyrażająca się m.in. w udzielanym im wsparciu finansowym. Odpowiada to założeniom profilaktyki pierwszorzędowej [Gaś 1993] oraz metodzie grupowej pracy społeczno-wychowawczej, realizowanej w postaci grup rozwojowo-wychowawczych stymulujących samorozwój dzieci i młodzieży [Kamiński 1974, s. 270]. Tym samym wychodzi to naprzeciw założeniom profilaktyki pozytywnej kierującej się w stronę rozwijania zainteresowań i budzenia pasji [Woydyłło 2003, s. 27–32], tym bardziej, że sama kampania nie jest jednorazowym „wiecem” propagującym trzeźwość. Zakłada ona też – co jest jedną z cech profilaktyki pozytywnej – w coraz większym stopniu pracę nie tylko z dziećmi, ale i z rodzicami i nauczycielami, co przekładało się na różne propozycje zajęć, także o charakterze warsztatowym². Wydaje się, że ten kierunek działania powinien być rozwijany, gdyż wielu nauczycieli nie jest dostatecznie przygotowanych do podejmowania i realizowania skutecznej profilaktyki, a rodzice wycofują się z wypełniania funkcji wychowawczych. Jak bowiem wskazuje Mariusz Jędrzejko, kluczową przyczyną – jak się wydaje – „narastania zachowań ryzykownych jest zmiana modelu wychowania, które zostało zastąpione rodzicielską «obecnością–obcością» oraz pozbawione aspektu moralnego, aksjologicznego” [2013, s. 48].

Ukazana tu różnorodność propozycji skierowanych do toruńskiej młodzieży wykraczających poza utarte schematy uświadamiających prelekcji jest tym bardziej godna odnotowania, że profilaktyka koncentrująca się wyłącznie na zniechęceniu młodzieży do picia alkoholu, czy też sięgania po narkotyki nie jest w pełni skuteczna, gdyż tego typu zachowanie nie zawsze jest tylko efektem niezdrowego zainteresowania stymulowanego np. przez rówieśników, ale

² Jako przykład może posłużyć tu szkolenie zorganizowane w roku 2013 i 2014 przez WZiPS UM Torunia dla pedagogów przygotowujące do prowadzenia zajęć z młodzieżą zgodnie z programem „UNPLUGGED”, które przeprowadziła psycholog Anna Borkowska z Ośrodka Rozwoju Edukacji w Warszawie, czy też warsztaty dla nauczycieli przedszkoli przeprowadzone w roku 2010 i 2011 przez Katarzynę Wnęk-Joniec – psycholog pracującą na Oddziale Klinicznym Kliniki Neonatologii Szpitala Uniwersyteckiego w Krakowie.

bywa też niejednokrotnie pochodną innych destrukcyjnych doświadczeń prowadzących do kontaktu ze środkami psychoaktywnymi. Doświadczeń – dodajmy tu – którym można zapobiegać, gdy skorzysta się z szerokiego, integralnego podejścia do profilaktyki obejmującego kompleksowe widzenie problemów społecznych, które powinny wzbudzać społeczną repulsję. Wymaga to jednak zauważenia, co podkreśla w swoich publikacjach ks. Marek Dziewięcki, że „ostatecznym powodem sięgania przez [wielu³ – dop. J.A.M.] wychowanków po alkohol, nikotynę czy narkotyk nie jest ani zła wola, ani skłonności czy obciążenia genetyczne, ani przypadkowa ciekawość, lecz kryzys życia, sygnalizowany przez bolesne stany emocjonalne. Substancje uzależniające są emocjonalnym «lekarstwem» dla osób, które przeżywają kryzys (czasem bez swej winy!), które rezygnują z trudu dojrzewania i kierowania życiem mocą własnej świadomości i wolności. Jest rzeczą oczywistą, że trudna sytuacja egzystencjalna albo kierowanie się błędną filozofią życia wiąże się nie tylko z osobowością czy problematycznym postępowaniem danego wychowanka, ale także z jego sytuacją rodzinną, szkolną, rówieśniczą i społeczną oraz z całym kontekstem cywilizacyjnym, w którym żyje (np. środki przekazu, modne ideologie, dominujące wzorce życia)” [Dziewięcki 2004].

Toruń – strategia zdrowego miasta

Świadomość wspomnianego powyżej „kontekstu cywilizacyjnego” zagrożeń zdrowia mieszkańców miasta i chęć wypracowania właściwej strategii profilaktycznej zapewne była jedną z przesłanek decyzji władz Torunia, w roku 1991, o przystąpieniu do realizacji założeń programu Światowej Organizacji Zdrowia „Zdrowe Miasta” oraz przyjęciu członkostwa Stowarzyszenia Zdrowych Miast Polskich (1993 r.). Opracowany w ramach tej aktywności projekt „Toruń – Zdrowe Miasto”, którego koordynatorem jest dyrektor Wydziału Zdrowia i Polityki Społecznej UM Torunia zakłada oprócz promocji zdrowego stylu życia następujące priorytety: edukację prozdrowotną i proekologiczną mieszkańców, poprawę komfortu funkcjonowania osób niepełnosprawnych,

³ Wprowadzenie tego dopisku wydaje się – w przekonaniu autora niniejszego artykułu – uzasadnione, gdyż są także osoby, w przypadku których decyzja o sięgnięciu po alkohol czy narkotyk wynika np. z presji kolegów, wzmocnionej zaciekawieniem, czy chęcią uzyskania akceptacji rówieśników [zob.: Malinowski 2005, s. 65–68; Malinowski, Lachowicz 2005, s. 87–88], chwilowej słabości, aby nie rzec z „głupoty”.

profilaktykę chorób nowotworowych, tytoniozależnych oraz choroby wieńcowej, profilaktykę uzależnień, ograniczenie patologii społecznej wiążącej się z nadużywaniem środków psychoaktywnych, poprawę stanu środowiska na terenie miasta. Zostały one upublicznione m.in. na oficjalnej internetowej stronie Urzędu Miasta Torunia, na której to znajdują się – w dziale „Zdrowie” – m.in. takie zakładki jak: „Miejskie programy zdrowotne”, „Toruń – zdrowe miasto”, „Pomoc dla uzależnionych od alkoholu” [<http://www.torun.pl/pl/torunpl/zdrowie/miejskie-programy-zdrowotne>]. Przykładowo, w pierwszej z nich zamieszczane są informacje o kierowanych do mieszkańców miasta programach profilaktycznych, w tym o „Programie profilaktyki chorób odtytoniowych”, którego celem „jest zmniejszenie zachorowalności na schorzenia odtytoniowe, poprawa świadomości w zakresie szkodliwości palenia oraz metod zapobiegania i leczenia uzależnienia od tytoniu oraz poprawa dostępności do specjalistycznego leczenia uzależnienia od tytoniu w szczególności dla osób obciążonych chorobami układu krążenia, układu oddechowego i nowotworowymi, a w konsekwencji zmniejszenie kosztów leczenia chorób odtytoniowych” [ibid.]⁴.

Przedstawione tu działania wpisują się w przyjętą Uchwałą Rady Miasta Nr 986/06 z dnia 6 kwietnia 2006 r. „Strategię rozwiązywania problemów społecznych dla miasta Torunia na lata 2006 – 2013”, a także jej aktualizację na lata 2014–2020. W obu dokumentach wśród celów strategicznych znalazły się dwa wprost odnoszące do problemów podjętych w niniejszym studium. Pierwszy z nich dotyczy budowania zintegrowanego systemu wsparcia rodziny ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dzieci i młodzieży, drugi zaś akcentuje po-

⁴ Szczególnie zwrócenie uwagi na to zagrożenie, które dotyka coraz młodsze dzieci, znalazło swój wyraz w uchwaleniu przez władze Torunia, już na początku lat dziewięćdziesiątych, strategii ochrony mieszkańców przed skutkami biernego palenia tytoniu jako jednego z priorytetów polityki prozdrowotnej, co znalazło potwierdzenie w przystąpieniu do Stowarzyszenia Zdrowych Miast Polskich. Konkretyzacją tego priorytetu było przyjęcie w 1993 r. lokalnych uregulowań prawnych dotyczących ograniczenia palenia tytoniu ze względów zdrowotnych, co postawiło Toruń w grupie miast, które jako pierwsze przyjęły takie rozwiązania prawne. Działania prozdrowotne Torunia zostały już w 1993 r. dostrzeżone na forum międzynarodowym, gdy Toruń jako jedno z czterech polskich miast został przyjęty do Europejskiej Sieci Zdrowych Miast WHO, a miasto z własnej inicjatywy przystąpiło do tzw. MCAP on Tobacco (*Multi City Action Plan for a Tobacco free Europe*), czyli grupy miast zaangażowanych w działania na rzecz ograniczenia palenia tytoniu. Kontynuacja tej aktywności zaowocowała wprowadzeniem w roku 1997 „stref wolnych od dymu tytoniowego”, które sukcesywnie były poszerzane w kolejnych latach. Nic więc dziwnego, że profilaktyka mająca na celu ograniczanie nikotynowego zagrożenia stała się jednym z priorytetów kampanii „Październik – miesiąc wolny od uzależnień” [Malinowski 2012, s. 50].

trzebę aktywizacji i integracji grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ich obrębie sformułowano cele operacyjne. Dwa z nich (po jednym z każdej strategii) są zbieżne i nawzajem się wspierają. Zakładają one budowanie zintegrowanego systemu zapobiegania zjawiskom patologicznym (przestępczość, demoralizacja, używanie środków psychoaktywnych) oraz zintegrowanego systemu rozwiązywania problemów uzależnień [Malinowski 2013, s. 41]. Wskazuje się w nich, że ich realizacja powinna odbywać się m.in. poprzez wspieranie działań podejmowanych przez instytucje samorządowe, organizacje pozarządowe i kościelne skupiających się na inicjowaniu i wspieraniu przedsięwzięć promujących i umożliwiających wspólne, w rodzinnym gronie spędzanie czasu wolnego, zwiększenie dzieciom i młodzieży dostępności do istniejących placówek edukacyjnych, kulturalnych i obiektów sportowych, jak też zapewnienie im dostępu do alternatywnych form spędzania czasu wolnego. To także zwrócenie uwagi na potrzebę kształcenia młodzieżowych liderów promocji zdrowia oraz realizowanie programów i kampanii profilaktycznych, a w przypadku osób już uzależnionych, umożliwienie dostępności do pomocy [Strategia... 2006, s. 34–41; Strategia... 2013, s. 33–39]. Analiza dokumentów i materiałów kronikarskich z kilkunastu minionych lat, a także informacji pozyskanych przy wykorzystaniu obserwacji i wywiadów upoważniają do stwierdzenia, że określone w przywołanych strategiach podstawowe zadania w obszarze profilaktyki społecznej były i są skutecznie realizowane.

Budowanie świadomości zdrowotnej z aktywnym udziałem młodzieży

Zgromadzone i przeanalizowane przez autora materiały pozwalają także stwierdzić, że wiele zrealizowanych w trakcie kolejnych Kampanii działań miało na celu budowanie świadomości zdrowotnej młodzieży z jej aktywnym współudziałem. Oprócz wspomnianych już wcześniej form aktywności proponowanych dzieciom i młodzieży⁵, należy wskazać na warsztaty, kursy, konkursy, prezentacje autorskich programów profilaktycznych przez ich twórców, które niejednokrotnie miały swój „ciąg dalszy”. Przykładem może być edycja kampanii zrealizowana w roku 2012, w ramach której miała miejsce autor-

⁵ Niektóre z nich dokumentuje zamieszczona w ostatniej części niniejszej książki fotorelacja, która pozwala zauważyć, że młodzi mieszkańcy Torunia uczestnicząc w imprezach organizowanych w ramach kampanii profilaktycznych wykazywali duże zaangażowanie i inwencję.

ska prezentacja programu „Młodzieżowe Ochotnicze Pogotowie Rówieśnicze” przez Witolda Skrzypczaka i młodzież zaangażowaną w jego realizację w łódzkich szkołach. Duże zainteresowanie programem sprawiło, że Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej UM Torunia zaprosił ponownie jego Autora do przeprowadzenia dwudniowych warsztatów dla nauczycieli i uczniów (8–9 luty 2013 r.). Pokłosiem tego było m.in. powołanie szkolnej grupy MOPR w Zespole Szkół UMK Gimnazjum i Liceum Akademickie, Gimnazjum nr 3, Gimnazjum nr 11 oraz w Szkole Podstawowej nr 3. Uczniowie z tych szkół wraz ze swoimi opiekunami uczestniczyli we wrześniu 2013 r. w seminarium MOPR pt. „Mogę zmieniać świat”. Udział toruńskiej młodzieży w seminarium był możliwy dzięki wsparciu finansowemu uzyskanemu od Gminy Miasta Toruń [Kiedewicz-Nappi 2013], a całe to przedsięwzięcie wpisuje się w jeden z kierunków działań („Rozwój i wspieranie wolontariatu – m.in. młodzieżowi liderzy”) wpisanych we wzmiankowaną wcześniej „Strategię rozwiązywania problemów społecznych dla Miasta Torunia na lata 2006–2013”, jak też i w strategię przyjętą na kolejne 15 lat („Kształcenie młodzieżowych liderów promocji zdrowia i wspieranie edukacji rówieśniczej”).

Jako inny przykład można przywołać jedno z głównych wydarzeń Kampanii 2013 – debatę dla starszej młodzieży szkolnej, której nadano tytuł: „Dylematy młodości – co tak naprawdę się liczy?”. Udział w niej wzięli znani w kraju specjaliści z zakresu problematyki uzależnień, HIV/AIDS, zachowań ryzykownych młodzieży: przewodnicząca ZG Stowarzyszenia MONAR Jolanta Łazuga-Koczurowska, prof. dr hab. Zbigniew Izdebski, kierownik Ośrodka Terapii Odwykowej Uzależnień w Toruniu – Elżbieta Rachowska. Deбата pokazała, że młodzież potrafi z zainteresowaniem uczestniczyć w tego typu spotkaniach o ile adresowany do nich przekaz odbywa się w atrakcyjnej formie i nie powie-la powszechnie znanych treści. W pełni potwierdził to przebieg konferencji pt. „Cel: życie. Dopalaczom mówię STOP” zorganizowanej w ramach Kampanii 2015 dla młodzieży szkolnej i akademickiej przez Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Miasta Torunia oraz Miejski Ośrodek Edukacji i Profilaktyki Uzależnień w Toruniu.

Diagnoza warunkiem skutecznego działania

Dokonujące się zmiany w podejściu do działań profilaktycznych miały niewątpliwie swoje osadzenie również w wynikach systematycznie dokonywa-

nych diagnoz zleczanych przez wydziały oraz komisje Urzędu Miasta Torunia do przeprowadzenia wyspecjalizowanym instytucjom badawczym, naukowcom, czy też wykonanych we własnym zakresie, jak też w wynikach badań realizowanych przez inne podmioty, które uzyskały na ten cel wsparcie finansowe władz Torunia. Ich efektem było szereg raportów⁶. Niektóre z nich zostały upowszechnione w postaci wydawnictw książkowych [zob. też: Olubiński 1998; Sobierajski, Szczepkowski 2004, 2011], dostarczając informacji nie tylko o uzależnieniach, ale i o innych zagrożeniach (przemoc rówieśnicza, agresja), czy też o aktywności podejmowanej w czasie wolnym. Wykorzystywanie tego typu instrumentów w planowaniu działań profilaktycznych należy przyjąć z uznaniem, gdyż jak stwierdza Ewa Syrek, „diagnozowanie potrzeb zdrowotnych dzieci, młodzieży i dorosłych ma w perspektywie zasadnicze znaczenie w profilaktyce i kompensacji edukacyjnej dla zdrowia całego społeczeństwa” [2008, s. 24]. Monitorowanie zagrożeń zdrowotnych, w tym łączących się z używaniem substancji psychoaktywnych, staje się wręcz nieodzownym elementem profilaktyki, o ile ma ona skutecznie reagować, i to wyprzedzająco, na – zwłaszcza nowe – zjawiska skutkujące stratami zdrowotnymi i dysfunkcjami społecznymi.

Dobłą praktyką stało się informowanie – z zachowaniem odpowiednich procedur zapewniających anonimowość – badanych oraz ich wychowawców, rodziców, społeczności lokalnej o wynikach przeprowadzonych badań. Warto to odnotować, gdyż w publikacjach podnosi się, że młodzież w naszym kraju jest często „zarzucana” ankietami, także przeprowadzanymi w ramach zewnętrznych kontroli i ewaluacji, o wynikach których nie jest informowana. Uczniowie wręcz „traktowani są jak króliki doświadczalne, nikt nie rozmawia z nimi o wynikach badań” [Krasowska 2004, s. 9]. Tymczasem społeczna debata nad wynikami z udziałem najbardziej zainteresowanych jest niezbędna, o ile badania mają spełniać również cel edukacyjno-profilaktyczny. Należy więc z uznaniem odnieść się do szkolnych debat, czy też na szerszym forum, w trakcie których nie tylko są prezentowane wyniki badań opatrzone komentarzem specjalistów, ale i młodzież, którą objęto badaniami, ma możliwość zadawania pytań i wypowiedzenia swoich opinii.

⁶ Niektóre z raportów wykonanych przed 1998 r., a ukazujących skalę zagrożenia narkomanią wymienia A. Olubiński w książce *Realizacja funkcji opiekuńczej w rodzinach toruńskich (w aspekcie sytuacji zdrowotnej 15-latków)* [Toruń 1998, s. 79–80], w której to analizie poddano materiał uzyskany w trakcie badań przeprowadzonych przez Komisję ds. Rodziny Rady Miejskiej Torunia.

Refleksje końcowe

Otwartość i różnorodność oferty programowej, wykraczanie poza okres jednego miesiąca w roku, wieloletnia powtarzalność pozwalająca korzystać z wcześniejszych doświadczeń, to niewątpliwie istotne cechy modelu toruńskiej kampanii społecznej ukierunkowanej na profilaktykę stanowiące o jej sukcesie. Ten katalog niewątpliwie trzeba poszerzyć o duże zainteresowanie okazywane kwestii uzależnień przez kolejno wybierane władze samorządowe – zarządy gminy, prezydentów i ich zastępców, miejską komisję rozwiązywania problemów alkoholowych oraz kierownictwo i pracowników wydziału odpowiedzialnego za sprawy zdrowia i polityki społecznej. Tworzyło to nie tylko przychylny klimat, ale i zapewniało środki na realizację działań stawiających za cel profilaktykę uzależnień. Wreszcie należy jeszcze raz wspomnieć o tym, że w działaniach tych wykorzystywano wyniki diagnoz zleczanych profesjonalnym badaczom, nie obawiając się, że uzyskane rezultaty ukażą też i niedomagania. Co więcej, dbano o ich upowszechnienie w formie publikacji [zob. np.: Sobierajski, Szczepkowski 2011] i konferencji metodycznych kierowanych do nauczycieli.

Ogół przedstawionych w niniejszym opracowaniu informacji pozwala stwierdzić, że w ramach październikowej kampanii były realizowane zarówno działania ukierunkowane na redukcję czynników ryzyka, jak i służące wzmocnieniu czynników chroniących. Tym samym odpowiada ona współczesnemu modelowi profilaktyki, profilaktyki kreatywnej, kształtującej już w okresie dorastania pozytywne postawy [Szymańska, Zamecka 2002; Szpringer 2004; Borzucka-Sitkiewicz, Kowalczevska-Grabowska 2013].

Sumując można sformułować wniosek, że działania w zakresie profilaktyki podejmowane staraniem instytucji samorządowych miasta Torunia są bliskie ekologicznemu modelowi zdrowia, który to model szczególną uwagę darzy relacje człowieka z jego środowiskiem [zob. Syrek 2008]. Dowodzi to odpowiedzialności samorządu miasta oraz jego wyspecjalizowanych instytucji – w analizowanym okresie – za zdrowie jego mieszkańców. Niemniej należy i mieć na uwadze to, że obszar życia społecznego, o którym tu mowa, podlega dynamicznym przeobrażeniom. Dlatego też trzeba traktować go z najwyższą uwagą, poszukując ustawicznie nowych, skutecznych, opartych na solidnej diagnozie, form działania, nie rezygnując jednak ze sprawdzonych już w praktyce.

Bibliografia

- Borzucka-Sitkiewicz K., Kowalczevska-Grabowska K., *Profilaktyka społeczna. Aspekty teoretyczno-metodyczne*, Katowice 2013.
- Dziewięcki M. ks., *Profilaktyka integralna w szkole*, http://www.parpa.pl/download/profilaktyka_integralna.pdf (zamieszczono w sieci: 30.03.2004, pobrano: 12.10.2013).
- Gaś Z. B., *Profilaktyka uzależnień*, Warszawa 1993.
- Gaś Z. B., *Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego*, Katowice 1999.
- Jędrzejko M., *Młodzi ludzie w przestrzeni wielowymiarowego ryzyka*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec procesów żywiołowych i zachowań ryzykownych*, M. Walancik, J. Hroncová (red.), Toruń 2013.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974.
- Kiedewicz-Nappi H., „Sprawozdanie z udziału w seminarium *Mogę zmienić świat* w dniach 25–27.09.2013 r.” (dokument w aktach WZiPS UM Torunia).
- Krasowska A., *Profilaktyka na co dzień. Alkohol w życiu nastolatków*, Warszawa 2004.
- Lachowicz J., Malinowski J. A., *Młodzież a narkotyki*, [w:] *Używanie środków psychoaktywnych przez uczniów w percepcji studentów – kandydatów na nauczycieli. Raport z badań*, J. A. Malinowski (red.), Toruń 2005.
- Malinowska J., *Toruńskie październikowe „nie” uzależnieniom*, „Wychowanie na co Dzień” 2001, nr 10–11.
- Malinowska-Reich M., Malinowski J. A., *Październikowe „Tak” dla zdrowego stylu życia w Toruniu*, „Wychowanie na co Dzień” 2014, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Młodzież a alkohol*, [w:] *Używanie środków psychoaktywnych przez uczniów w percepcji studentów – kandydatów na nauczycieli. Raport z badań*, J. A. Malinowski (red.), Toruń 2005.
- Malinowski J. A., *Od profilaktyki przeciwalkoholowej do profilaktyki społecznej – jakościowa ewolucja w Toruniu*, „Wychowanie na co Dzień” 2013, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Październik – miesiąc wolny od uzależnień*, „Biuletyn Stowarzyszenia Zdrowych Miast Polskich” 2007, nr 21.
- Malinowski J. A., *Przeciwdziałać uzależnieniom – na przykładzie doświadczeń toruńskich*, „Wychowanie na co Dzień” 2009, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Toruń, Getynga i Lejda przeciw alkoholizmowi i narkomanii*, „Wychowanie na co Dzień” 1999, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Toruński model środowiskowej profilaktyki uzależnień. Z piętnastoletnich doświadczeń kampanii „Październik – miesiąc wolny od uzależnień”*, „Wychowanie na co Dzień” 2012, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Toruńskie działania z zakresu profilaktyki i terapii uzależnień*, „Wychowanie na co Dzień” 2005, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Toruńskie NIE uzależnieniom*, „Wychowanie na co Dzień” 2006, nr 10–11.
- Malinowski J. A., *Walka z uzależnieniami trwa cały rok – przykład Torunia*, „Wychowanie na co Dzień” 2007, nr 10–11.

- Malinowski J. A., Sobierajski P., *Toruńskie inicjatywy na rzecz trzeźwości – rozmowa ze Zbigniewem Fiderewiczem, Przewodniczącym Miejskiej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych*, „Wychowanie na co Dzień” 2000, nr 10–11.
- Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Innych Uzależnień na rok 2015*, http://www.torun.pl/sites/default/files/pictures/miejski_program_profilaktyki_2014.pdf (pobrano 25.10.2015).
- Olubiński A., *Realizacja funkcji opiekuńczej w rodzinach toruńskich (w aspekcie sytuacji zdrowotnej 15-latków)*, Toruń 1998.
- Sobierajski P., Szczepkowski J., *Dzieci o problemach w domu i szkole*, Toruń 2004.
- Sobierajski P., Szczepkowski J., *Postawy zdrowotne młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej*, Toruń 2011.
- Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych dla Miasta Torunia na lata 2006–2013*, Toruń 2006.
- Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych dla Miasta Torunia na lata 2014–2020. Aktualizacja strategii na lata 2006–2013*, Toruń 2013.
- Syrek E., *Zdrowie i wychowanie a jakość życia. Perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*, Katowice 2008.
- Szpringer M., *Profilaktyka społeczna. Rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Kielce 2004.
- Szymańska J., Zamecka J., *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, G. Świątkiewicz (red.), Warszawa 2002.
- Woydyłło E., *Profilaktyka pozytywna*. [w:] *Programy profilaktyki uzależnień. Z doświadczeń autorów*, L. Telka (red.), Katowice 2003.